

Pojem rizika

I.

O riziku govorimo danes na zelo različnih znanstvenih področjih, celo v različnih strokah. Tradicionalno statistično obravnavo kalkulacije rizika je začelo tudi raziskovanje na področju ekonomskih znanosti. Za veliko pomembnih pobud gre zahvala predvsem genialni zamisli Franka Knighta¹. Tu je šlo prvotno za utemeljevanje dobička podjetja s pomočjo absorpcije negotovosti. Ta zamisel sicer ni bila nova, saj jo najdemo že pri Fichteju v povezavi z zemljiško posestjo in stanovskim razlikovanjem. V sodobnem kontekstu ekonomske znanosti pa bi bila lahko ustrezno povezana z makro- in mikroekonomskimi teorijami. Od takrat je Knightovo razlikovanje med rizikom in negotovostjo postalo neke vrste dogma, posledica tega pa je dejstvo, da bi se vsaki pojmovni inovaciji očitalo, da pojma ne uporablja pravilno. Druge panoge pa problema utemeljevanja dobička podjetij sploh nimajo, prav tako nimajo opraviti z razliko v povezavi s tržnimi in podjetniškimi teorijami. Zakaj naj bi torej ustrezni pojem črpali iz tega vira?

Statističnim teorijam se je pridružila še raba v okviru teorije odločanja in teorije iger, ki imajo opravka z lastnimi polemikami – na primer o stopnji smiselne subjektivizacije pričakovanj in preferenc. V neke vrste nasprotnem gibanju so psihologi in socialpsihologi ugotovili, da ljudje v resnici sploh ne kalkulirajo tako, kot bi morali, če bi želeli ohraniti tisto, kar statistiki imenujejo

¹ Glej Frank Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston 1921.

² Glej Terezinha Nunes Carraher/David William Carraher/Analúcia Schliemann, *Mathematics in the Streets and Schools*, v: *British Journal of Developmental Psychology* (1985), str. 21–29; Terezinha N. Carraher/Analúcia Schliemann/David William Carraher, *Mathematical Concepts in Everyday Life*, v: G.B. Saxe/M. Gearheart (izd.), *Children's Mathematics*. San Francisco 1988, str. 71–87; Jean Lave, *The Values of Quantification*, v: John Law (izd.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*, London 1986, str. 88–111; isti, *Cognition in Practice: Mind, Mathematics and Culture in Everyday Life*, Cambridge England 1988.

³ Med veliko izjavami o tej temi glej tudi Eric Ashby, *Reconciling Man With the Environment*, London 1978.

⁴ Glej James G. March/Zur Shapira, *Managerial Perspectives on Risk and Risk Taking*, *Management Science* 33 (1987), str. 1404–1413, in tam obdelane empirične študije.

⁵ Za obširnejši vpogled glej Elisabeth Cashdan (izd.), *Risk and Uncertainty in Tribal Societies*, Boulder 1990. Nadalje tudi Allen Johnson, *Security and Risk-Taking Among Poor Peasants: A Brazilian Case*, v: George Dalton (izd.), *Studies in Economic Anthropology*, Washington 1971, str. 143–150; James Roumasset, *Rice and Risk: Decision Making Among Low-Income Farmers*, Amsterdam 1976, isti et al. (izd.), *Risk, Uncertainty, and Agricultural Development*, New York 1979; John L. Dillon/Pasquale L. Scandizzo, *Risk Attitudes of Subsistence Farmers in North-East Brazil: A Sampling Approach*, *American Journal of Agricultural Economics* 60 (1978), str. 425–435.

⁶ Glej Peter Lorange/Victor D. Norman, *Risk Preference in Scandinavian Shipping*, *Applied Economics* 5 (1973), str. 49–59.

⁷ O tem podrobneje v 6. poglavju.

⁸ Zelo provokativno o tem Mary Douglas/Aaron Wildavsky, *Risk and Culture: An Essay on Selection of Technological and Environmental*

“racionalno”. Nekateri bi rekli, da delajo “napake”, spet drugi, da delujejo v skladu z vsakdanom. Kakorkoli že, opaziti je, da prihaja do odstopanja. Ta razpoka pa se je že zelo razširila in poglobila. Posamezne discipline se oddaljujejo ena od druge kot geografske celine. Sedaj vemo, da lahko gospodinje v veleblagovnicah in počestni otroci v Braziliji zelo uspešno kalkulirajo – vendar ne tako, kot so se učili ali se niso učili v šoli.² Vemo, da lahko vrednote predstavimo s številkami, in na koncu sploh ne spoznamo več, kaj je bilo prvotno mišljeno.³ In ne le zasebniki, da se ne potrudijo, ali pa sploh ne poskusijo. Tudi tam, kjer je racionalnost obvezna in kjer se pričakujeta posebna preudarnost in odgovornost na področju rizika, namreč v menedžmentu podjetij, se riziki ne kalkulirajo v številkah, ali pa vsaj ne tako, kot to predvideva tradicionalna teorija odločanja.⁴ Če pa je že tako, kakšen smisel sploh imajo teorije o rizikih, ki vsebinsko temeljijo na številčnih kalkulacijah? Ali gre le za to, kot se to dogaja znotraj določenih moralnih teorij, namreč da se vzpostavi ideal, na podlagi katerega lahko vsak ugotovi, da sam ne ustreza zahtevam – in na srečo drugi tudi ne? Postopek glede kvantitete in njena praktična relevantnost so sedaj v igri – vsaj v igri strok in panog.

Če v okvir tega modela številčne kalkulacije rizika, ki se v splošnem usmerja po subjektivnih pričakovanih učinka, je treba, kot to vidimo danes, vnesti pomemben popravek. Označili ga bomo kot *prag katastrofe*. Rezultate take kalkulacije sprejmemo, če sploh, le takrat, kadar se ne dotikajo praga, za katerim se nesreča (pa naj bo še tako majhna) občuti kot katastrofa. Zato gospodarsko subsistenčno delujoče države v veliki meri niso nagnjene k rizikom, saj jim stalno grozi lakota, izguba državnosti, nesposobnost nadaljevanja proizvodnje itd.⁵ Pod denarno-ekonomskimi pogoji najdemo ustrezne rezultate: podjetja, ki morajo računati z likvidnostnimi težavami, niso pripravljena tvegati toliko kot tista, ki jih pri dani velikosti rizika ta težava ne pesti.⁶ Najverjetneje je treba tudi upoštevati, da se prag katastrofe različno dojema, pač glede na to, ali smo pri riziku tisti, ki odloča, ali pa tisti, ki se nas tvegano odločanje tiče.⁷ To še oteži dejstvo, da bi v takšne kalkulacije privolili, tudi če gre za specifične situacije.

Toda to še ni vse. V tem času so tudi socialne znanosti odkrile problem rizika, vendar ne v lastnem vrtu, če lahko tako rečem, temveč zato, ker sosed svojega vrta ni zadosti negoval in zalival. Kulturni antropologi, socialni antropologi in politologi opozarjajo – in imajo gotovo prav – na to, da ocena rizika in pripravljenost, da bomo riziko sprejeli, ni le psihični, temveč predvsem družbeni problem. V takem primeru se obnašamo tako, kot se od relevantnih identifikacijskih skupin pričakuje, ali pa v skladu z našo stopnjo socializacije⁸ – pa naj bo ta v skladu s splošnim mnenjem ali pa temu nasprotna. Ozadje tega položaja je, čeprav je najprej postavljeno le kot kontroverzno teoriji, boljše razumevanje

obsega problema, ki ga navdihujejo predvsem tehnološki in ekološki problemi sodobne družbe. S tem se v ospredje postavlja vprašanje, kdo ali kaj odloča o tem, ali (in v kakšnem stvarnem in časovnem kontekstu) se bo neki riziko upošteval *ali ne*. Poleg že utečenih diskusij o kalkulaciji rizika, zaznavanju rizika, ocenitvi rizika in sprejemanju rizika pride sedaj v poštev še *izbor* med riziki, ki naj se upoštevajo ali ne. In panožno specifično raziskovanje lahko znova odkrije, da to ni slučajno vprašanje, temveč da družbeni dejavniki, ki jih je moč navesti, vodijo proces izbora (selekcije).

Ves ta trud pa izpostavlja še eno individualistično izhodišče – modificira namreč rezultate psiholoških raziskav. Če se rezultat tega truda predloži kot primer, da posamezniki v vsakdanjih situacijah rizike tipično podcenjujejo – zato ker jim je do sedaj zmeraj šlo dobro in ker za situacije, ki se jim še niso zgodile, precenjujejo svoje sposobnosti nadzora nad njimi –, se lahko vprašamo, kakšna mora biti komunikacija, ki bo zavedanje obstoja rizika povečala.⁹ Brez dvoma so ti socialni konteksti in ravnanja potrebno dopolnilo psiholoških vpogledov in gotovo tudi prepričljiva pojasnila za primere, v katerih posamezniki v različnih socialnih situacijah različno reagirajo. Ko pa to védenje narašča, pridemo končno do točke, pri kateri se moramo vprašati, ali je računanje na posameznikovo odločanje (pa naj bo racionalno, intuitivno, v skladu z navadami itd.) sploh še obstojno. Ali ne bi raje neodvisno od tega preizkusili strogo sociološko postavko, ki pojem rizika zaobsega v okviru smisla komunikacij, kar seveda vključuje tudi komunikacijo posamezno sprejetih odločitev.

Ne da bi v tej radikalnosti zavzela stališče, je tudi sociologija navsezadnje postala pozorna na problem rizika oziroma je besedo riziko vzela pod drobnogled. Po izteku antikapitalistične pristranskosti najde sedaj novo priložnost, da svojo staro vlogo, namreč alarmiranje družbe, napolni z novo vsebino.¹⁰ To se trenutno dogaja še na precej nepremišljen način, pri čemer mislimo nepremišljen glede lastne vloge. Kajti če sociologija že ve, da se riziki izbirajo, *zakaj in kako potem to sama stori?* Zadostno teoretično premišljanje bi moralo spoznati vsaj “avtologično” komponento, ki zmeraj nastopi takrat, kadar opazovalci opazujejo opazovalce. Kar sociologija spozna na pogojenosti vseh doživetij in ravnanj, velja tudi zanjo samo. Družbe ne more opazovati od zunaj, saj deluje v družbi; *in ravno ona bi morala to vedeti*. Lahko si predpisuje moderne teme, podpira protestna gibanja, opisuje dimenzije nevarnosti moderne tehnologije ali svari pred nepopravljivimi ekološkimi škodami. Vendar to delajo tudi drugi. Povzročiti pa bi morala teorijo selektivnosti vseh družbenih ravnanj, vključno s strukturami, ki ta ravnanja določajo. Za sociologijo bi – ampak to je spet zelo strokovno specifično stališče – tema rizika torej spadala v teorijo o

Dangers, Berkeley 1982; Mary Douglas, *Risk Acceptability According to the Social Sciences*, London 1985. Nadalje glej tudi Branden B. Johnson/Vincent T. Covello (izd.), *The Social and Cultural Construction of Risk: Essays on Risk Selection and Perception*, Dordrecht 1987; Lee Clarke, *Explaining Choices Among Technological Risks*, *Social Problems* 35 (1988), str. 22–35 (s poudarjanjem intervenirajočih interesov organizacij); Christoph Lau, *Diskurzi o riziku: družbena diskusija o definiciji rizika*, *Soziale Welt* 40 (1989), str. 418–436 (s poudarkom razlike perspektiv med zainteresiranimi in prizadetimi); Aaron Wildavsky/Karl Drake, *Theories of Risk Perception: Who Fears What and Why*, *Daedalus* 119/4 (1990), str. 41–60.

⁹ Raziskovanja o tem so bila opravljena na primer na področju zaznavanja rizika pri reklamiranju izdelka (glej le W. Kip Viscusi/Wesley A. Magat, *Learning About Risk: Consumer and Worker Responses to Hazard Information*, Cambridge Mass. 1987). Sem spada tudi vsestranski trud, da bi zaradi rizika AIDS-a uplivali na spolno obnašanje ljudi. Na splošno lahko domnevamo, da ima politika informiranja tukaj boljše možnosti kot pa jasno opazni nameni vzgajanja. Za nadaljnje naloge glej Douglas n.n.m. (1985), str. 31. Informacija sama posamezniku v določeni meri potrdi njegovo lastno podobo in mu prepusti odločitev, medtem ko use,

kar je več kot to in kljub temu naslovljeno na posameznika, deluje "pokroviteljsko" in od posameznika pričakuje, da bo sprejel vzpodbude, ki so v nasprotju z njegovimi nagnjenji.

¹⁰ Glej Ulrich Beck, *Družba rizika: na poti v drugo Moderno*, Frankfurt 1986.

¹¹ *Tega sedaj ne gre brati kot opredelitev za "idealistično" ali "subjektivistično" verzijo spoznavne teorije. Povedalo naj bi le, da mora znanost (in ustrezno tudi družba) svoja lastna ravnanja usmerjati glede na razlikovanje med lastno in tujo referenco, da svojih predmetov raziskovanja ne bi trajno zamenjala s samo sabo. Kot rezultat takšne (kot vedno notranje pogojene in evoliucijsko vztrajne) razlikovalne prakse "obstajajo" tako za znanstvenega opazovalca posem objektivne zadeve, ki jih je moč označiti s pojmom riziko. Vendar v tem še ni zagotovila za sovpadajočo identifikacijo in dojetanje predmetov s strani večine opazovalcev; in to še toliko manj, kolikor bolj je v družbi in njenih pomožnih sistemih razvito sistemsko razlikovanje. To je edini problem, ki ga želi besedilo pojasniti.*

¹² Baruch Fischhoff/Stephan R. Watson/Chris Hope, *Defining Risk, Policy Sciences* 17 (1984), str. 123–139, se na primer gibljejo med dvema ravnema: med ravnijo določanja pojma rizika in med ravnijo merjenja konkretnih rizikov. Lawrence B. Gratt, *Risk Analysis or Risk*

sodobni družbi, ki bi jo oblikoval njen pojmovni aparat. Toda taka teorija ne obstaja in klasične tradicije, po katerih se večina teoretikov sociologije še vedno orientira, ponujajo malo opornih točk za teme, kot so ekologija, tehnologija, riziko, in molčijo o problemih lastne reference.

Na tem mestu nam ne bi bilo treba razlagati splošnih težav interdisciplinarnega raziskovanja. Na posameznih ravneh projektov obstaja sodelovanje in obstajajo tudi področja raziskovanja, ki bi jih lahko označili kot "interdisciplinarne" stroke, na primer kibernetika in sistemska teorija. Raziskovanje rizika bi lahko bila še ena možnost. Nadalje naredijo vtis tudi negativne posledice sodelovanja velikega števila disciplin in strok. Pojem rizika, ki bi zadoščal znanstvenim zahtevam, ne obstaja. Očitno udeleženi strokam kot vodilo zadostuje že teorija, ki je odvisna od vsakega posameznega konteksta. Zato moramo pri posameznih strokah, zares pa šele pri interdisciplinarnem sodelovanju, dvomiti o tem, ali sploh vedo, o čem je govor. Zagotovo že iz spoznavno teoretičnih razlogov ne smemo izhajati iz tega, da določena zadeva pomeni riziko in da ga je treba le odkriti in raziskati. Pojmovnost sestavlja tisto, o čemer govorimo.¹¹ Zunanji svet kot tak ne pozna rizikov, saj ne pozna ne razlikovanj, ne pričakovanj, ne ovrednotenj in ne verjetnosti – *razen kot lastno udeležbo opazovanih sistemov v okolju drugih sistemov.*

Če iščemo tisto, kar določa pojem rizika, zaidemo takoj v gosto meglo in dobimo občutek, da vidljivost ne sega dlje kot pa do naslednjega avtomobilskega odbijača. Celo v zadevnih prispevkih ni problem niti enkrat ustrezno obravnavan.¹² Velikokrat je pojem rizika definiran kot nekakšna "mera";¹³ toda če bi šlo le za merilni problem, potem ni jasno, zakaj se okoli njega zganja toliko cirkusa. Merilni problemi so problemi konvencije, in riziki merjenja (torej merilne napake) so na vsak način drugačni od tistega, kar se meri kot riziko. Takšne primere lahko poljubno množimo predvsem za natančne znanosti, kar je v bistvu paradoksalno, kajti tukaj očitno velja domneva, da mora biti točnost izražena v obliki računa in da se vsakdanji jezik v skladu s tem lahko uporablja na zelo nemaren način.

Na splošno sicer velja kot dogovorjeno, da vprašanjem definicij ne bomo posvetili preveč pozornosti, saj le-te služijo le kot omejitve in ne kot primerni opisi (kaj šele kot pojasnitve) predmetov. Kljub vsemu pa, če ni jasno, kateri predmet naj pravzaprav obravnavamo, raziskovanja sploh ne moremo začeti. In sociolog sme – upravičeno ali neupravičeno – domnevati, da ta nejasnost ponuja možnost za menjavo tem pač glede na trenutno modo in mnenje in glede na naročnika in družbeno pozornost. Imamo torej dober povod, da se najprej malo posvetimo razmejitvi med področjem predmeta in raziskovanjem rizika.

II.

Starejše visoke kulture so za podobne probleme razvile druge tehnike reševanja in zato niso imele potrebe po besedi, ki bi označevala to, kar označuje beseda riziko. Seveda pa smo imeli ljudje že od nekdaj opraviti z negotovostjo glede prihodnosti. Pretežno pa smo zaupali preroški praksi, ki sicer ni mogla dati zanesljive gotovosti, vendar je vseeno zagotavljala, da naša odločitev ne bo povzročila jeze bogov ali drugih višjih sil, temveč zagotovila stik s skrivnostjo usode.¹⁴ V veliko ozirih ponuja tudi semantični kompleks greha (obnašanje, ki je v nasprotju z religioznimi navodili) funkcionalno ustreznico, v kolikor lahko služi pojasnjevanju o tem, kako pride do nesreče.¹⁵ Že v staroorientalski pomorski trgovini je obstajala zavest o riziku z ustreznimi pravnimi sredstvi¹⁶, ki jih je bilo na začetku komaj mogoče ločiti od božjih programov, klicanja patronov itd., vendar pa so na pravnem področju, še posebej pri razdeljevanju vlog financerjev in pomorščakov, jasno izpolnili svoje zavarovalne funkcije in so relativno neprekinjeno vse do srednjega veka vplivali na pravo pomorske trgovine in pomorskega zavarovanja. Celó v nekrščanski antiki manjka tudi še polno razvita zavest odločanja. O "riziku" govorimo šele v dolgem prehodnem obdobju od srednjega veka do zgodnje moderne.

Izvor besede je neznan. Nekateri mu pripisujejo arabske korenine. V Evropi najdemo besedo že v srednjeveških listinah, razširi pa se šele s tiskanjem knjig in se najprej pojavi v Italiji in Španiji.¹⁷ Izčrpnjših raziskav besede in zgodovine pojma ni¹⁸, kar je razumljivo, saj se je beseda pojavila relativno redkokdaj in na zelo različnih stvarnih področjih. Pomembni primeri uporabe so bili pomorstvo in trgovina. Pomorska zavarovanja so zgodnji primer načrtovanega nadzorovanja rizika¹⁹, toda tudi neodvisno od tega najdemo formulacije, kot so: "ad risicum et fortunam..." ali "pro securitate et risico..." ali "ad omnem risicum, periculum et fortunam Dei...", in sicer v pogodbah, ki urejajo, kdo mora kriti morebitno škodo.²⁰ Beseda riziko pa ne ostane omejena le na to področje, temveč se približno od leta 1500 širi – tudi zaradi začetka tiskanja knjig. Scipio Ammirato na primer meni, da je tisti, ki širi govornice, izpostavljen riziku ("rischio"), da ga bodo drugi vprašali po izvoru teh govornic.²¹ Giovanni Botero pravi takole: "Chi non risica non guadagna" (kdor ne riskira, ne bo zaslužil) in to načelo omeji s staro tradicijo proti nekoristnim in vratolomnim projektom.²² Annibale Romei nekomu očita: "...non voler arrischiare la sua vita per la sua religione" (noče tvegati svojega življenja za lastno vero).²³ V pismu, ki ga je 15. septembra 1545 Luca Contile pisal Claudiu Tolomeu²⁴, najdemo formulacijo: "vivere in rischio di mettersi in mano di gente forestiere e forse barbare" (živeti z rizikom, da bi se zaupali tujim ljudem in morda

Assessment: A Proposal for Consistent Definitions, v: Vincent T. Covello et al. (izd.), *Uncertainty in Risk Assessment, Risk Management, and Decision Making*, New York 1987, str. 241–249, pride po obrazložitvi nekaterih poskusov definiranja do lastne definicije: "The potential for realization of unwanted, adverse consequences to human life, health, property, or the environment" (244, 248). Toda: consequences česa? In: ali ni mogoče tvegati tudi česa drugega, na primer ugleda?

¹³ Primer: Robert W. Kates/Jeanne X. Kasperson, *Comparative Risk Analysis of Technological Hazards*, Proceedings of the National Academy of Science 80 (1983), str. 7027–7038 (7029): "A hazard, in our parlance, is a threat to people and to what they value (property, environment, future generations, etc.) and risk is a measure of hazard". To teoretično verzijo merjenja lahko razvijemo v množične variante in stimuliramo številne znanstvene prispevke. Za pregled glej Helmut Jungermann/Paul Sovic, *Psihologija kognicije in ovrednotenje rizika*, v: G. Bechmann (izd.), *Riziko in družba*, Opladen (v tisku), str. 3.

¹⁴ Vincent T. Covello in Jeryl Mumpower v knjigi *Risk Analysis and Risk Management: A Historical Perspective*, Risk Analysis 5 (1985), str. 103–120, nekoliko hitro pristaneta na gotovost z religioznim posvetovanjem in avtoriteto. Kakorkoli že, pa lahko z evolucije zelo

*kompleksnih sistemov božanstev v začetnih pisnih kulturah Mezopotamije in Kitajske razberemo, da negotovost nikakor ni bila odpravljena, temveč prenešana v evolucijski razvoj, še posebej v znanje, ki je postajalo vse bolj zapleteno, v pisne zapiske, v interpretacije potrebne ambivalence in protislovja in nenazadnje tudi v like t.i. self-fulfilling prophecy (tip Ojdipa), ki so svarili pred tem, da bi v lastne kalkulacije vključili napovedi nesreče, ker bi ravno s tem izničili pogoje njihovega nastanka. Veliko materiala o tem lahko najdemo pri Jean-Pierru Vernantu et al., *Divination et Rationalité*, Paris 1974.*

¹⁵ Za to primerjavo glej Mary Douglas, *Risk as a Forensic Resource*, *Daedalus* 119/4 (1990), str. 1–16.

¹⁶ Glej A.L. Oppenheim, *The Seafaring Merchants of Ur*, *Journal of the American Oriental Society* 74 (1954), str. 6–17.

¹⁷ Za angleški jezik nam *The Oxford English Dictionary*, 2. izdaja, Oxford 1989, XIII zvezek, str. 987, navaja dokaze šele iz 2. polovice 17. stoletja. Za nemški jezik nam nemški slovar tujk (*Deutsches Fremdwörterbuch*, izd. Hans Schulz, kasneje Otto Basler, Berlin 1977, 3. zvezek, str. 452), navaja dokaze iz srede 16. stoletja. Upoštevati pa moramo, da je novolatinski risicum bil že dolgo prej v uporabi in to tudi v Nemčiji, tako da imajo takšni dokazi prej opraviti z vprašanjem, če in kaj je bilo tiskanega v nemškem jeziku.

celo barbarom). Glede na to, da dani jezik razpolaga z besedami za nevarnost, tveganje, slučaj, sreča, pogum, strah, pustolovščina (aventure)²⁵ itd., smemo domnevati, da se je začela rabiti nova beseda, s katero se je označeval problem, ki ga z drugimi besedami ni bilo moč dovolj natančno izraziti. Po drugi strani pa beseda presega izhodiščni kontekst (kot na primer v citatu “non voler arrischiare la sua vita per la sua religione”), tako da ni lahko rekonstruirati razloga za nov pojem na podlagi razlogov nekaterih teh slučajnih odkritij.

S tem pridržkom domnevamo, da je problem v spoznanju, da je nekatere prednosti moč doseči le, če določene stvari postavimo na kocko. Pri tem ne gre za problem stroškov, ki jih lahko vnaprej izračunamo in obračunamo, nasproti dobičku. Veliko bolj gre za odločitve, ki jo bomo, *kot lahko predvidimo*, kasneje obžalovali, če nastopi škoda, za katero smo upali, da jo bomo lahko preprečili. Od institucionalizacije spovedi je vera z vsemi sredstvi poskušala grešnika pripraviti do kesanja. Pri kalkulaciji rizika gre očitno za posvetno nasprotje nekakšnega programa minimalizacije kesanja. V vsakem primeru pa gre za *v teku časa nekonsistentno nastavitve*: najprej tako, potem tako. V vsakem primeru gre torej za računanje s časom. In za razliko med religiozno in posvetno perspektivo je tudi napetost poznane verske kalkulacije, ki jo je predlagal Pascal²⁶: riziko nevere je v vsakem primeru prevelik, ker damo s tem na kocko lasten dušni blagor. Riziko vere, da morebiti popolnoma po nepotrebnem padamo na kolena, se zdi v primerjavi z zgornjim zanemarljiv.

Ti skopi napotki dajejo prvi vtis, da je v ozadju kompleksen problem, ki motivira iznajdbo pojma, ki pa ga ne označuje na zadosten način. Ne gre za golo kalkulacijo stroškov na podlagi gotovih napovedi, prav tako pa ne gre za klasično etično supernormo zmernosti (modestas, mediocritas) in pravičnosti (iustitia) pri stremenju za dobrinami, za katerimi je vredno stremeti. Ne gre za te tako rekoč brezčasne oblike racionalnosti, s katerimi je stacionarna družba upoštevala spoznanje, da je življenje zdržalo v položaju prednosti in pomanjkljivosti, odličnosti in korupcije, v kateri zaradi preobilice dobrega človeku postane slabo. Ne gre le za poskus, da bi izrazili racionalnost v okviru metafizičnega pravila, pa naj bo to pravilo optimiranja, pravilo zmerne sredine, ki skuša kot enoto zajeti razlikovanje med dobrim in slabim in jo nato znova formulirati kot dobro (kot priporočljivo). Ne gre za tovrsten način reševanja paradoksa, s katerim smo soočeni, ko se shematizem dobrega in slabega uporabi na samem sebi. In ne gre niti za vzporedna retorična igračkanja, ki v dobrem spoznajo slabo in v slabem dobro.²⁷ Zato odpovedo tudi stare previdnosti, ki so nas učile, kako biti kos različnim življenjskim situacijam, v katerih *varietas temporum* in pa mešanica dobrih in slabih lastnosti soljudi igrajo določeno

vlogo. Medtem ko je terminologija rizika že uporabljena, se vsa ta stara sredstva še enkrat okrepljeno uporabijo – tako v naukih o odlikah vladarjev in njihovih svetovalcev ali pa v pojmu državnih razlogov. Toda hkrati na dramatizaciji teh semantičnih oblik spoznamo, da jim problemska stanja polzijo iz rok. Od kod je Richelieu vzel načelo: "Un mal qui ne peut arriver que rarement doit être présumé n'arriver point. Principalement, si, pour l'éviter, on s'expose à beaucoup d'autre qui sont inévitable et de plus grand consequences."²⁸ Razlog za to bi lahko bil, da obstaja preveč razlogov, zaradi katerih gre lahko nekaj narobe na neverjeten način in jih zato v racionalni kalkulaciji ne moremo upoštevati. To načelo nas vodi v osredje sedanjih političnih polemik o posledicah sodobne tehnologije in ekoloških problemov sodobne družbe. To daje pojmu rizika, ki ga Richelieuju sploh ni bilo treba uporabiti, čisto drugačno vlogo. Toda kakšno?

Zgodovina besede sama nam ne da nobenih gotovih informacij. Da nam nekakšne oporne točke, predvsem to, da je v tem času zahteva po racionalnosti zašla v naraščajoče neugodno razmerje. Oboje skupaj kaže na to, da gre za odločitve, s katerimi vežemo čas, *čprav prihodnosti sploh ne moremo zadostno poznati*; in sicer *še najmanj prihodnosti, ki jo bomo povzročili z lastnimi odločitvami*. Od Bacona, Locka in Vica je zaupanje v moč razmerij naraslo; v veliki meri domnevamo, da védenje in vzpostavljenost korelirata. Ta pretenzija se v določenih merah popravlja glede na pojem rizika, kakor na drug način tudi z na novo iznajdenimi kalkulacijami verjetnosti. Oba koncepta naj bi zagotavljala, da smo tudi takrat, kadar nam gre slabo, naredili dobro. Odločanje naredijo imuno na neuspehe, kolikor se le naučimo, kako se napakam izogniti. Ustrezno se spreminja tudi pomen besede "securitas". Latinska tradicija je s tem označila subjektivno razpoloženo brezskrbnost ali v negativnem pomenu lahkomišelnost posebej pri zadevah dušnega blagna (=acedia), v francoščini pa ima ta pojem (sûreté, kasneje pa se doda znova subjektivni pojem sécurité) objektivni pomen²⁹ – kot če bi moral v razmerju z vedno negotovo prihodnostjo sedaj najti varne podlage za odločitve. Z vsem tem se področje in pa zahteve sposobnosti nasilno razširijo in stare kozmološke omejitve, konstante bivanja in skrivnosti narave, se nadomestijo z novimi razlikovanji, ki spadajo na področje racionalnih kalkulacij. In na tem se drži razmerje rizika vse do danes.

Če se vprašamo po razumevanju problema te racionalistične tradicije, dobimo enostaven in prepričljiv odgovor: Škodo je treba preprečiti, če je le mogoče. Glede na to, da bi to načelo močno omejilo možnosti ravnanja, moramo dopustiti (kar pomeni tvegati) tudi ravnanja, ki načeloma lahko povzročijo neizogibno škodo, kolikor kalkulacija verjetnosti škode in morebitna višina škode to

¹⁸ *Alternativa k temu bi lahko bila slikovna in simbolna zgodovinska raziskovanja. Glej Hartmut Kugler, Phaetonov padec v novo dobo: Poizkus zavesti o riziku, v: Thomas Cramer (izd.), Wege in die Neuzeit, München 1988, str. 122–141.*

¹⁹ *Omembe vredna je pravna tipičnost teh pogodb. Ker sta bila v akcijsko pravnem kontekstu civilno-pravne tradicije za tožbo potrebna nomen et causa, ni bilo mogoče enostavno ustvariti nove vrste pogodb. Zato se je bilo treba poslužiti stave, ki je bila že v rimskih časih v ta namen zlorabljena oblika. Poljubnost nekega negotovega dogodka, pri katerem se je lahko sklepalo stave o tem, ali bo do njega prišlo ali ne, je bilo moč prenesti tudi na primer realnih bojazni. Glej Karin Nehlsen-von Stryk, Kalkulacije in hazard v pozno srednjeveški praksi pomorskega zavarovanja, Rechtshistorisches Journal 8 (1989), str. 195–208.*

²⁰ *Glej Erich Maschke, Poklicna zavest srednjeveških daljnih trgovcev, v: Carl Haase (izd.), Die Stadt des Mittelalters, 3. zvezek, Darmstadt 1973, str. 177–216; Adolf Schraube, Resnično stanje zavarovanja in čas nastanka zavarovalništva, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 60 (1893), str. 40–58, 473–509 (42, 476).*

²¹ *Della Segretezza, Venezia 1598, str. 19.*

²² *Della Ragion di Stato (1589), citirano po izdaji v Bologni iz leta 1930, str.*

73. O pojemanju moralne kritike na račun vratolomnosti, objestnosti, prevzetnosti itd. Glej tudi Kugler n.n.m. (1988).

²³ *Discorsi, Ferrara 1586, str. 61.*

²⁴ Citirano pri Claudiu Donatiju, *L'idea di Nobiltà in Italia: Secoli XIV–XVIII, Rim 1988, str. 53.*

²⁵ Za obe nazadnje omenjeni, z današnjo rabo "rizika" skoraj pomensko enaki besedi glej Bruno Kuske, *Pojma strahu in pustolovščine v nemškem gospodarstvu srednjega veka, Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung N.F. 1 (1949), str. 547–550.*

²⁶ *Pensées Nr. 451 po popisu izdaje knjižnice Bibliotheque de la Pléiade, Pariz 1950, str. 953. Pascal govori o hazardu, hazarderju.*

²⁷ Za primere glej Ortensio Lando, *Paradossi, cioe sententie fuori del commun parere, Venezia 1545; isti, Confutatione del libro de paradossi nuovamente composta, in tre orationi distinta, brez navedbe kraja.*

²⁸ Citirano po izdaji: *Maximes de Cardinal de Richelieu, Paris 1944, str. 42. Za nadaljnjo aktualnost glej Howard Kunreuther, Limited Knowledge and Insurance Protection, Public Policy 24 (1976), str. 227–261.*

²⁹ Za številne napotke glej Emil Winkler, *Securite, Berlin 1939. Glej tudi raziskavo Franza-Xaverja Kaufmanna, ki prav tako dokazuje novodobno*

dopustijo kot sprejemljivo. Še danes se riziko določa z množenjem višine škode in verjetnosti škode.³⁰ Z drugimi besedami, gre za nadzorovano širjenje področja racionalnega ravnanja, podobno kot tudi v gospodarstvu tisti, ki operira z lastnim kapitalom in ne s krediti, ne izčrpa možnosti racionalnega ravnanja. V ta namen zadostuje le, če različne uporabne funkcije in porazdelitev verjetnosti domnevamo glede na posledice različnih odločitev in odločitev samo označimo kot riskantno glede na različnost njenih rezultatov. *Pojem* rizika, ki izhaja iz tega, je pogrešljiv in ga v zasnovi te teorije sploh ne bi bilo treba upoštevati.

Racionalistična tradicija lahko torej poda dobre razloge in bilo bi neprimerno, če bi ji na tej ravni ugovarjali. Odpovedati se riziku bi še posebej pod današnjimi pogoji pomenilo odpovedati se racionalnosti. Kljub temu pa ostaja določeno neugodje. Racionalistični tradiciji smo na splošno očitali, da ne vidi, česar ne vidi, "...failing to take into account of the blindness inherent in the way problems are formulated".³¹ Če pa želimo opazovati, kako racionalistična teorija opazuje, se je treba najprej rešiti njenih problemov razumevanja. Njej sami je treba prepustiti njene probleme, hkrati pa imeti razumevanje za to, česar ne more videti. Teorijo moramo prenesti na raven opazovanja drugega reda. To pa postavlja določene zahteve za oblikovanje pojma, o katerih ne interdisciplinarni kontekst diskusije ne zgodovina besede in pojma ne dajeta zadostne podlage.

III.

Na ravni drugega reda, pri opazovanju opazovanja, je potrebno posebno skrb posvetiti oblikovanju pojma. Izhajamo iz tega, da mora vsak opazovalec uporabiti določeno razlikovanje, saj drugače tistega, kar želi opazovati, ne bo mogel označiti. Oznake so možne le na podlagi razlikovanja označenca, razlikovanja pa ponujajo možnost, da označimo eno ali drugo stran razlikovanja. S temi osnovnimi načeli sledimo oblikovnemu računu Georgea Spencerja Browna³² in zato občasno govorimo o "obliki" takrat, kadar imamo v mislih razlikovanje, ki deli dve strani in terja delovanje (torej tudi čas) – pa naj bo to zato, da bi ponovili oznako ene strani, da bi zgotlili identiteto, ali pa zato, da bi prekrizali mejo in s sledečim delovanjem začeli z naslednje strani. To izhodiščno točko smo namesto običajne, pa najsi bo vzročno teoretične ali pa statistične, metodologije izbrali zato, ker želimo raziskati opazovanja, le-ta pa niso nič drugega kot razlikujoče se oznake.

Še ena opomba pa zadeva razlikovanje med opazovanji prvega in drugega reda. Vsako opazovanje se poslužuje določenega razlikovanja, da bi označilo eno *ali* drugo stran. Za prehod od

ene na drugo stran potrebuje čas. Zato ne more obeh strani opazovati *istočasno*, čeprav je vsaka stran *hkrati* tudi druga stran druge strani. Prav tako ne more opazovati enotnosti razlikovanja, medtem ko se ga poslužuje, kajti za to bi moral razlikovati samo razlikovanje, torej uporabiti drugo razlikovanje, za katero bi potem taisto veljalo. Na kratko: opazovanje se ne more opazovati samo, čeprav ima opazovalec kot sistem čas, da menja razlikovanja in lahko tako tudi v smislu opazovanja drugega reda opazuje samega sebe.

Poleg tega moramo ločiti med dvema vrstama razlikovanj. Eno označuje nekaj v smislu razlike od vsega drugega, ne da bi specificiralo drugo stran razlikovanja. Kar se specificira s to vrsto razlikovanja, bomo v sklopu našega raziskovanja imenovali *objekti*.³³ Pri opazovanju objektov pa oznaka in razlikovanje objekta sovpadeta; izvršujemo ju lahko le kot eno. Druga vrsta razlikovanja se pa nasprotno omejuje na to, kar pride v poštev na drugi strani razlikovanja, na primer moški/ženske, pravica/krivica, vroče/mrzlo, krepost/greh, hvala/graja. Kondenzate takšne prakse razlikovanja bomo imenovali **pojme**. Tako objekti kot tudi pojmi so konstrukti opazovalca, ki so odvisni od razlikovanj. Pojmi pa opazovalca distancirajo močneje kot objekti, ker močneje ločujejo razlikovanje in označevanje kot dejavnost opazovanja in zahtevajo razlikovanje razlikovanj.

Zgodovinsko pozen pojav stanja, ki je označeno z novo besedo "riziko", je domnevno povezan s tem, da je bilo z njim v enem pojmu označenih več razlikovanj, ki so bila torej označena enotno. Tu ne gre le preprosto za opisovanje sveta nekega opazovalca prvega reda, ki vidi nekaj pozitivnega ali negativnega, nekaj ugotovi ali nekaj spregleda. Gre veliko bolj za rekonstrukcijo nekega pojava večkratne kontingence, ki zato različnim opazovalcem ponuja različne perspektive.

Po eni strani lahko v prihodnosti nastane določena škoda – ali pa ne. Gledano s stališča sedanjosti je prihodnost negotova, medtem ko je že sedaj jasno, da bodo prihodnje sedanjosti v zelenih ali neželenih ozirih določene. Le da sedaj še ne moremo vedeti, kako. Lahko pa vemo, da bomo sami ali pa drugi opazovalci v prihodnji sedanjosti vedeli, za kaj gre, in bomo zadevo drugače kot sedaj, vendar mogoče tudi med sabo različno tolmačili.

Poleg tega pa je po drugi strani to, kar se bo v prihodnosti zgodilo, odvisno tudi še od odločitev, ki jih je treba sprejeti v sedanjosti. Kajti o riziku govorimo le, kadar se lahko dogovorimo o kaki odločitvi, brez katere do škode ne bi prišlo. Za pojem to ne sme biti odločujoče (toda to je vprašanje definicije), ali se odločujoči zaveda rizika, ki bo nastal kot posledica njegove odločitve, ali pa so tu drugi, ki bodo ta riziko prištevali; in odvisen ne sme biti niti od tega, v katerem trenutku se to zgodi – ali ob trenutku odločitve ali pa kasneje, šele v primeru škode. Za

pomensko premeno pojma, z naslovom Gotovost kot sociološki in socialno-političen problem:

Raziskave o ideji vrednosti v zelo diferenciranih družbah, Stuttgart 1970.

³⁰ *O tem pa lahko zasledimo tudi določene kritike, nenazadnje tudi s strani uporabne matematike. Glej Hermann Biondi, Risk in Perspective, v: M.G. Cooper (izd.), Risk: Man-made Hazards to Man, Oxford 1985, str. 8–17.*

³¹ *Terry Winograd/ Fernando Flores, Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design, Reading Mass. 1987, str. 77. Glej tudi str. 97.*

³² *Glej: Laws of Form, citirano po novem ponatisu iz leta 1979 v New Yorku.*

³³ *Seveda obstaja še veliko drugih rab pojma objekt. Pomembno je, da se ne ustavimo pri razlikovanju objekt/subjekt, kajti izbira te oblike (recimo oblike subjekta) potem ne bi imela prostora za to, kar želimo v besedilu označiti kot "têrmine", in bi morala zato nastaviti têrmine kot instrumente za opazovanje "subjektov", s tem pa bi padla v past nerešljivega problema "intersubjektivnosti", ne bi mogla več ustrezno opisati opazovanje opazovalca in verjetno bi zašla v goščavje suma ideološkosti, relativizma, pragmatizma, pluralizma, teorije diskurza itd.*

³⁴ *V Filozofskih študijah iz let 1795/96 po izboru izdaje Hansa-Joachima Mähla in*

Richarda Samuela, Dela, dnevniki in pisma Friedricha von Hardenberga (Werke, Tagebücher und Briefe Friedrich von Hardenbergs), 2. zvezek, Darmstadt 1978, str. 14. Tam tudi: "Shema je sama s sabo v izmeničnem učinkovanju. Vsaka stvar je na svojem mestu le to, kar je skozi druge."

³⁵ *Podrobneje: Niklas Luhmann, Družbeni sistemi: temeljni oris splošne teorije (Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie), Frankfurt 1984, str. 92.*

³⁶ *Med drugim je tudi to razlikovanje, ki se lahko povrne samo vase, kajti aktualno je v okviru možnega zase možno (in ne nemožno), medtem ko se v možnem nakazane tudi druge možne aktualizacije.*

³⁷ *O tem: Niklas Luhmann, Istočasnost in sinhronizacija (Gleichzeitigkeit und Synchronisation), Sociološka pojasnjevanja, 5. zvezek: Konstruktivistične perspektive, Opladen 1990, str. 95–130.*

³⁸ *Tudi tvegane odločitve so odločitve in jih je treba kot aktualne dogodke opazovati, saj se dogajajo pod pogojem istočasnosti z drugim. In vse to se dogaja tako, kot se.*

³⁹ *Za ustrezne probleme in za nujnost večvednostne logike pri njihovi obravnavi glej Elena Esposito, Rischio e osservazione, Ms. 1990.*

⁴⁰ *Glej Lola L. Lopez, Between Hope and Fear:*

pojem, kot ga predlagamo tukaj, je odločilno le, da je kontingenčna škoda kontingenčno – torej izogibno – povzročena. In tudi tukaj si lahko zamislimo različne perspektive opazovanja, od katerih ima vsaka svoje mnenje o tem, ali naj se odloča o tem ali naj se z rizikom sprijaznimo.

Pojem se z drugimi besedami nanaša na visokostopenjski kontingenčni aranžma. Opirajoč se na kantovski pojem v njegovem časovnem okviru, bi lahko govorili tudi o kontingenčni shemi. Ali pa z Novalisom o "vseprisotnosti sheme".³⁴ Pri tem že samo dejstvo, da sta dve kontingenčni stanji, namreč dogodek in škoda, kot kontingenci (in ne kot dejstvi!) tako tesno povezani, pa čeprav ni nujno, da so si opazovalci v svojih mnenjih različni. Časovne kontingence povzročajo družbene kontingence in tudi ta pluralnost se ne more opisati v formuli obstoja. Lahko se seveda strinjamo o tem, ali naj se odloča ali ne; toda to je potem stvar dogovora in stvar védenja. Ko enkrat razpade na časovna in družbena razlikovanja, ni več vrnitve k nedolžnosti svetovnega védenja. Vrata v raj ostanejo zapahnjena. Z besedo riziko.

Kar smo označili kot kontingenčno shemo, preobremenjeni smisel, v katerem mora vsako doživetje in komuniciranje najti svojo obliko. Smisel lahko definiramo kot sredstvo, ki je nastalo zaradi presežka opozarjanj na druge možnosti.³⁵ Konec koncev ves smisel temelji na razlikovanju med aktualnostjo in potencialnostjo.³⁶ Pri tem je aktualnost zmeraj takšna, kot je; in je na svetu vedno dana istočasno z drugimi aktualnostmi.³⁷ Ker vsi sistemi svoja delovanja izvajajo aktualno (ali pa jih ne izvajajo), ne more nikoli priti do sprostitve poljubnosti.³⁸ Vendar na področju možnega, ki sestavlja smisel, se lahko mnogoštevilnost perspektiv poveča in iskanje oblike postane ustrezno težje. To lahko sprevidimo že pri tem, da naraščajo možnosti za negiranje rizika – pa naj bo to v smeri gotovosti, če domnevamo, da do škode v prihodnosti ne more priti, v smeri nevarnosti, če določeni odločitivi zanikamo pripisovanje škode, ali pa s pomočjo sekundarnega odločanja kot znani/neznan riziki ali komunicirani/ nekomunicirani riziki. Tako kot v modalno logičnih problemskih stanjih mora biti uporaba negacije torej specificirana.³⁹ Vendar vse to se dogaja in v tem se kaže tudi praktični učinek tega prehoda na drugo ali tretjo raven opazovanja, pod pogojem, da je tudi negacija rizika – pa kakršnekoli vrste že je – tudi sama riziko.

Z vsem tem pa pogoji operativne uporabe pojma riziko še vedno niso zadostno pojasnjeni. Kaj označuje ta beseda? Katere stran katerega razlikovanja? Katere možnost negacije (katere stran katerega razlikovanja) implicira pojem, če ga želimo natančneje definirati za znanstveno uporabo? Če želimo vedeti, kaj meni opazovalec (drugega reda), ko neko perspektivo opazovanja označi kot riziko, moramo znati navesti, v okviru katerega

razlikovanja pojem riziko označuje eno (in ne drugo) stran. Drugače povedano, sprašujemo po obliki, ki nekega opazovalca vodi, ko neko zapažanje označi kot riziko, pod "obliko" pa vedno razumemo nekakšno mejo, nekakšno zarezo, ki ločuje dve strani, s posledico, da moramo navesti, s katere strani moramo pri naslednji operaciji izhajati.

Jasno je, da zgoraj skicirana racionalistična tradicija sicer ponuja obliko, vendar ne razlage pojma riziko. Problem, ki bi se mu lahko kljub izrabi racionalistične škode izognili, prevede v kalkulacijsko direktivo. Kot oblika nato nastane optimalno/neoptimalno in s tem celotna veriga sekundarnih odločitev različnih načinov kalkulacij. Še enkrat: pomena problema in njegove specifične sodobnosti ne gre podcenjevati, nasprotno, treba jih je poudarjati. Vendar v tem ne najdemo oblike, ki bi nam dala pojem rizika.⁴⁰

Zelo razširjena je predstava, da je pojem riziko določen kot nasprotni pojem *varnosti*. V politični retoriki ima to določeno prednost, namreč kadar se izrečemo proti zelo tveganim podjetjem, se hkrati zdimo kot nekdo, ki si zelo jemlje k srcu splošno cenjeno vrednost varnosti. To zelo hitro (in celo prehitro) vodi k predstavi, da si pravzaprav želimo varnosti, vendar se moramo pri danih okoliščinah spustiti v določene rizike. Oblika rizika postane s tem ena možnost razlikovanja razveseljiv/nerazveseljiv. Nekoliko bolj prefinjeno verzijo lahko najdemo med strokovnjaki za varnost. Njihove poklicne izkušnje jih učijo, da absolutne varnosti ni mogoče doseči. Vedno se lahko zgodi karkoli.⁴¹ Prav zato uporabljajo pojem riziko, da bi računsko precizirali svoje stremenje za varnostjo in pa mero dosegljivega na pameten način.⁴² Temu ustreza prehod z determinističnih na verjetnostne analize rizika. Podobno velja tudi za literaturo o zaščiti potrošnikov.⁴³ To potrjuje razširjeno nagnjenje k temu, da se riziko definira kot nekakšno merilo za računske postopke. Tako lahko s hitrim pogledom na sociologe priznamo, da pojem varnosti označuje socialno fikcijo in da lahko raziskujemo, kaj se v socialni komunikaciji obravnava kot nesporno varno in kako stabilne so te fikcije pri nasprotujočih si izkušnjah (na primer pri danih časih povezanih letov na letališčih).⁴⁴ Pojem riziko kot antonim varnosti ostane v tej konstelaciji prazen, prav tako kot pojem zdravje v razlikovanju zdrav/bolan. Služi torej le kot pojem refleksije, ali pa kot nekakšen ventil za socialne zahteve, ki prodirajo v izračun rizika glede na spremenljive zahtevnostne ravni. Kot rezultat imamo par riziko/varnost, torej shemo opazovanja, ki načeloma omogoča, da z vidika njihovega rizika kalkuliramo vse odločitve. Ta oblika ima s tem zaslugo, ki je ni moč oporekati, namreč: zavedanje o riziku napravi univerzalno. Tako tudi ni le slučaj, da od 17. stoletja dalje matematiki varnosti in matematiki rizika dozorevajo drug z drugim.

The Psychology of Risk, Advances in Experimental Social Psychology 20 (1987), str. 225–295.

⁴¹ S tega vidika potem radi rečemo: na podlagi človeških pomanjkljivosti.

⁴² B.E.N Bjordal, *Risk from a Safety Executive Viewpoint*, v: W.T. Singleton/Jan Hoven (izd.), *Risk and Decision*, Chichester 1987, str. 41–45. Glej tudi Sylvius Hartwig (izd.), *Veliki tehnični nevarni potenciali: analiza rizika in vprašanja varnosti (Große technische Gefahrenpotentiale: Risikoanalysen und Sicherheitsfragen)*, Berlin 1983.

⁴³ Glej Peter Asch, *Consumer Safety Regulation: Putting a Price on Life and Limb*, Oxford 1988, npr. str. 43: "The prevention of all consumer accidents and injuries – "zero risk" – is neither a realistic nor a useful goal." *Drži! Toda kaj sedaj?*

⁴⁴ Tudi prilagoditve na občutljivost javnega mnenja igrajo določeno vlogo. Glej npr. Chris Whipple, *Opportunities for the Social Sciences in Risk Analysis: An Engineer's Viewpoint*, v: Vincent T. Covello et al. (izd.), *Environmental Impact Assessment, Technology Assessment, and Risk Analysis: Contributions from the Psychological and Decision Sciences*, Berlin 1985, str. 91–103.

⁴⁵ Na primeru menedžerskih odločitev glej Kenneth R. MacCrimmon/Donald A. Wehrung, *Taking Risks: The*

Management of Uncertainty, New York 1986, str. 11 in dalje. In to kljub temu, da je pojem priložnostnih izgub avtorjem znan. (str. 10 in dalje).

⁴⁶ *Učinkovit material o tem pri Dorothy Nelkin (izd.), The Language of Risk: Collecting Perspectives on Occupational Health, Beverly Hills Cal. 1985.*

⁴⁷ *Glej npr. Michael S. Brown, Disputed Knowledge: Worker Access to Hazard Information, v: Nelki et al., str. 67–95.*

⁴⁸ *Velikokrat se besedi riziko in nevarnost uporabljata kot sopomenki ali pa z nejasnim razlikovanjem. "Risky choices are choices that have an element of danger", pravi Lopezova (n.n.m., 1987, str. 264). Nicholas Rescher, Risk: A Philosophical Introduction to the Theory of Risk Evaluation and Management, Washington 1983, sicer razlikuje med running a risk in taking a risk (str. 6), vendar se tega razlikovanja komaj kaj poslužuje. Eksplicitno odklonil pa je Anthony Giddens, The Consequences of Modernity, Stanford Cal. 1990, še posebej str. 34, in sicer z utemeljitvijo, da je riziko prav nevarnost, da bo v prihodnosti prišlo do nastanka škode; to naj ne bi bilo odvisno od zavesti odločujoče osebe. In res: to ne bi smelo biti odvisno od zavesti kot čistega psihičnega pojava. Kljub temu pa moramo razlikovati glede na to, ali bi do škode lahko prišlo tudi brez kakršnekoli odločitve ali ne – pa kdorkoli že to vzročno delovanje povzroči.*

Ta razmišljanja pripeljejo do vprašanja, ali lahko pride do situacij, v katerih lahko izbiramo ali pa celo moramo izbirati med rizikom in varnostjo, med tveganimi in varnimi možnostmi. To vprašanje sili k ostrejši nastavitvi pojmovnosti. Večkrat se o taki možnosti izbire lahko domneva.⁴⁵ Navidez "varna" možnost implicira potem dvojno varnost o tem, da ne bo nastala nobena škoda in da smo zamudili možnost, ki bi jo morebiti lahko uresničili preko bolj tvegane variante. Vendar ta argument vara, saj izgubljena priložnost sama po sebi sploh ni bila varna. Še vedno ostaja negotovo, ali smo z odpovedjo določeni možnosti kaj izgubili ali ne; in s tem ostaja tudi odprto vprašanje, ali moramo nagnjenost k "varnejši" možnosti obžalovati ali ne. Kakorkoli že, pa je to vprašanje, na katero velikokrat sploh ni odgovora, če možnosti nismo pretehtali in določenih vzrokov nismo pogнали v tek.

Riziko ene variante pa kljub temu obarva celoten položaj odločanja. Negotovi prednosti se ne moremo odreči z gotovostjo, saj odrekanja morda sploh ni (česar pa v danem trenutku še ne moremo vedeti). Lahko se sicer odrečemo temu, da bi se sploh orientirali po razlikovanjih, ki so povezana z rizikom – recimo v kontekstu primarno religioznih ali kako drugače "fanatičnih" projektov. Če pa se oziramo po rizikih, je vsaka možnost znotraj repertoarja morebitnih odločitev in s tem vsaka alternativa tvegana, pa naj gre le za riziko, da se ne bi zavedali prepoznavnih možnosti, ki bi se morebiti lahko izkazale kot prednostne.

Strokovnjaki za varnost pa tudi vsi tisti, ki jim očitajo, da ne storijo dovolj za varnost, so opazovalci prvega reda. Verjamejo dejstvom; in kadar pride do razprav ali obravnjav, potem je to tipično na podlagi različnih interpretacij ali različnih zahtev v povezavi s temi dejstvi.⁴⁶ Zahtevamo več informacij, boljše informacije, pritožujemo se nad pridržanjem informacij od tistih, ki bi drugim radi onemogočili projiciranje drugačnih interpretacij ali večjih zahtev do dejansko danega sveta dejstev⁴⁷ – kot da obstajajo "informacije", ki jih lahko *imamo* oziroma *nimamo*. In kot rečeno: za opazovalca prvega reda je to realen svet. Za opazovalca drugega reda pa je težava v tem, da nekaj, kar imajo različni opazovalci za isto, zanje prinese popolnoma različne informacije.

Da bi do obeh ravni opazovanja ravnali pravično, bomo pojmu riziko dali novo obliko, in sicer s pomočjo razlikovanja med *rizikom* in *nevarnostjo*. Razlikovanje predpostavlja (in se s tem razlikuje tudi od drugih razlikovanj), da v povezavi z bodočo škodo obstaja negotovost. Potem sta tu dve možnosti. Na morebitno škodo se lahko gleda kot na posledico odločitve in se škoda torej pripiše le-tej. V takem primeru govorimo o riziku, in sicer o riziku odločitve. Na morebitno škodo pa lahko gledamo kot na nekaj, kar so povzročili zunanji dejavniki, in jo torej pripišemo okolju. V takem primeru govorimo o nevarnosti.

V bogati literaturi o raziskovanju rizika to razlikovanje med rizikom in nevarnostjo ne igra nobene omembe vredne vloge.⁴⁸ Za to lahko obstaja več razlogov. Brezskrbnost pri terminoloških vprašanjih smo že omenili. Vplivajo lahko tudi jezikovni razlogi. V pretežno angleško pisani literaturi so na razpolago besede *risk*, *hazard* in *danger*, uporabljajo pa se skoraj kot sopomenke.⁴⁹ Sicer je znano, da pri zaznavanju in sprejemanju rizika igra pomembno vlogo dejstvo, ali smo se prostovoljno ali neprostovoljno podali v zelo nevarno situacijo⁵⁰ in ali menimo, da imamo posledice lastnega obnašanja pod nadzorom ali ne. Vendar so s tem opisane le spremenljivke, s pomočjo katerih lahko sklepamo in morebiti dokažemo, da imajo vpliv na zaznavanje rizika oz. na pripravljenost na riziko. Pri tem ne gre za določanje oblike pojma riziko. To obliko je treba po tukaj predlagani metodologiji uporabiti za določanje nasprotnega pojma in s tem pri razlikovanju razlikovanj.

Prav tako kot razlikovanje riziko/varnost je tudi razlikovanje riziko/nevarnost zgrajeno asimetrično. V obeh primerih opisuje pojem riziko zapleteno stanje, s katerim imamo vsaj v sodobni družbi ponavadi opravka. Ta nasprotna stran služi le kot refleksijski pojem, katerega funkcija je, da ponazori kontingenco stanj, ki spadajo pod pojem riziko. To je v primeru riziko/varnost moč spoznati pri težavah merjenja, v primeru riziko/nevarnost pa po tem, da igra odločanje (torej kontingenca) določeno vlogo le v primeru rizika. Nevarnostim smo izpostavljeni. Tudi tukaj igra seveda lastno obnašanje določeno vlogo, vendar le v tem smislu, da nekoga pelje v določeno situacijo, v kateri nato pride do nastanka škode. (Če bi šli po drugi poti, nam opeka s strehe ne bi padla na glavo.) Drug skrajni primer je dan, če izbiramo med zelo podobnimi možnostmi, na primer med dvema letalskima družbama, pri čemer izbrano letalo strmoglavilo. Tudi v tem bomo komaj lahko videli odločitev za riziko, saj se vanj ne spuščamo zaradi določenih prednosti, temveč moramo izbrati med dvema ali več enakovrednimi rešitvami problemov, saj lahko uresničimo le eno. Upravičenost za neko odločitev mora torej ustrezati določenim specifičnim pogojem, med drugim tudi temu, da se alternative lahko jasno razločijo glede na možnosti za škodo.

V primeru rizika vodi upravičenost za odločitev k številnim posledičnim razlikovanjem, k seriji bifurkacij, ki potem vsaka zase spet ponujajo tvegane možnosti za odločitve. Prvo razlikovanje je: ali škoda še spada v običajen okvir stroškov (torej na "območje dobička") in stroške, ki jih je treba vzeti v zakup, le poveča, ali pa s sabo pripelje določeno situacijo, zaradi katere potem obžalujemo sprejeto odločitev.⁵¹ Le za ta primer morebitnih odločitev, ki jih obžalujemo, je bil razvit celoten aparat kalkulacij rizika; in ta oblika racionalnosti služi razmahu paradoksa, namreč dokazu, da je bila napačna odločitev kljub vsemu pravilna.⁵²

⁴⁹ *Ortwin Renn, Risk Analysis: Scope and Limitations, v: Harry Otway/Malcolm Pelt (izd.), Regulating Industrial Risks: Science, Hazards and Public Protection, London 1985, str. 111–127 (113) lahko na neki točki, ko bi pričakovali pojasnitev tērminov, preberemo: "Risk analysis is the identification of potential hazards to individuals and society..."*.

⁵⁰ *Predmet diskusij od knjige Chaunceyja Starra, Social Benefits versus Technological Risk, Science 165 (1969), str. 1232–1238.*

⁵¹ *V zadnjem času govorimo o "postdecision surprises" ali "postdecision regret" in označuje tipično birokratsko obnašanje kot poskus, da bi predvideli "postdecision surprises" in se jim pod danimi okoliščinami izognili (kar, kot je že omenjeno zgoraj, pripelje do izrabe možnosti racionalnosti). Glej David E. Bell, Regret in Decision Making Under Uncertainty, Operating Research 30 (1982), str. 961–981; isti, Risk Premium for Decision Regret, Management Science 29 (1993), str. 1156–1166, za matematične postopke in J. Richard Harrison/James G. March, Decision Making and Postdecision Surprises, Administrative Science Quarterly 29 (1984), str. 26–42 ter priložena diskusija. K temu se bomo še vrnili.*

⁵² *Lahko bi ugovarjali, da taka formulacija ne upošteva časovne razlike med odločitvijo in nastopom škode. To drži, drži pa tudi, da*

asimetričnost časovnega poteka s svoje strani paradokse razreši. Za prefinjeno kalkulacijo odločitev, kot je tipična za organizacije, pa to vendar ni dovolj, saj se lahko zahteva, da se časovna razlika odraža s svoje strani. Z drugimi besedami, radi bi sedaj že bili gotovi, da bomo lahko v trenutku nastopa škode lahko rekli, da smo se pravilno odločili, čeprav z vidika škode odločitev lahko obžalujemo. Z drugimi besedami, gre za kompleks metafizičnih pravil, ki zagotavljajo konsistentnost kljub inkonsistentnosti vrednotenja odločitev. Funkcionalno enakovreden mehanizem je seveda doživljenjska služba.

53 K metajezikovnemu razlikovanju para marked/ unmarked glede strani določenega razlikovanja glej John Lyons, Semantics, 1. zvezek, Cambridge Engl. 1977, str. 305–311. V tej razpravi si predstavljamo, da ostane neoznačena tista stran, ki smo ji domnevno bolj naklonjeni in je zato ni treba posebej označiti. Označevanje je nato sredstvo, s katerim pozornost usmerimo tja, kjer leži problem.

54 Za pregled glej Hans Mayer, Pripisovanje (Zurechnung), Žepni slovar državoznanstva (Handwörterbuch der Staatswissenschaften), 8. zvezek, 4. ponatis, Jena 1928, str. 1206–1228.

55 Sprožil ga je predvsem Fritz Heider, preko njega pa se je ta pojem povezal s pravnimi in nacionalno-ekonomskimi problemi metode (tukaj mislimo tudi

Pri shemi rizika in nevarnosti ostane interes do varnosti (ali averzija rizika ali ogibanje nevarnosti) predpostavljen, vendar ni "označen", ker se razume sam po sebi.⁵³ Razlikovanje med rizikom in nevarnostjo omogoča označevanje na obeh straneh, vendar ne na obeh hkrati. Označevanje rizika nam omogoča, da pozabimo na nevarnosti, namreč označevanje nevarnosti v nasprotju z dobički, ki bi jih lahko dosegli s tveganim odločanjem.

V starejših družbah se torej prej označi nevarnost, v sodobni družbi se je do nedavnega označeval prej riziko, saj gre tu za vedno boljše izkoriščanje danih možnosti. Vprašanje pa je, ali bo pri tem tudi ostalo ali pa mora biti aktualna situacija zaznamovana s tem, da odločujoči in pa prizadeti vsak zase označujeta različne strani ene in iste odločitve in tako prideta v konflikt, saj s svojo lastno previdnostjo in pa s tisto, ki jo pripisujeta drug drugemu, drugače razpolagata.

Teh nekaj zaznamb že jasno pokaže na nekatere prednosti, ki jih lahko pridobimo, če presedlamo s sheme riziko/varnost na shemo riziko/nevarnost. Najbistvenejša prednost te spremembe oblike je vsekakor v uporabi pojma pripisovanje, saj ta pojem spada na raven opazovanja drugega reda. Pojem ima dolgo zgodovino, še posebej v pravu in nacionalni ekonomiji. Toda tam je šlo vedno za problem pravilnega pripisovanja – na primer določeno dejanje pripisati nekemu storilcu ali pa povečanje vrednosti proizvodnim dejavnikom države, delu, kapitalu ali organizaciji.⁵⁴ Šele po drugi svetovni vojni uveljavljeno – psihološko raziskovanje atribuiranja⁵⁵ je doseglo raven opazovanja drugega reda, in to ne da bi s svoje strani razpolagalo s tem pojmom in njegovimi spoznavno teoretičnimi in metodološkimi posledicami. Sedaj lahko opazujemo, *kako* opazovalec pripisuje, na primer na notranji ali zunanji ravni pri samem sebi in pri drugih, in ali stvari pripisuje stalnim ali pa spremenljivim dejavnikom, strukturam ali dogodkom, sistemom in situacijam. V tej tradiciji raziskovanja se na sam način pripisovanja gleda kot na kontingenčnega in se zato poskušajo najti dejavniki, s katerimi bi način pripisovanja koreliral (osebne značilnosti, sloj, značilnosti situacije, konstelacija vlog kot npr. učitelj/učenec itd.). Zadnji korak bi bil *avtologična posledica*, torej uvidenje, da so tudi te korelacije pripisovanja, ki korelirajo s pogoji, značilnimi za opazovalca drugega reda. Kajti tudi opazovalec drugega reda je opazovalec in tudi sam spada v področje predmetov, ki jih opazuje.

Glede na to, da postane razlikovanje med rizikom in nevarnostjo odvisno od pripisovanj, še nikakor ne pomeni, da je prepuščeno volji opazovalca, ali bo nekaj razvrstil kot riziko ali kot nevarnost. Nekaj skrajnih primerov smo že navedli – predvsem tega, da v sedanjosti niso razpoznavni nobeni kriteriji za različno odločanje, ali pa vsaj ne tisti, ki imajo opraviti z različno verjetnostjo prednosti in morebitnimi škodami. Večji

pomen ima drug primer. Ravno pri ekološko povzročenih škodah je prestop nekakšen prag, nepovrnjivega spreminjanja ekoloških ravnotežij ali pa začetka katastrofe pa ni mogoče pripisati posameznim odločitvam. Opazovalci se nato lahko kregajo glede "deležev", na primer pri vprašanju, ali in v kolikšni meri so avtomobilski izpušni plini odgovorni za umiranje gozda; vendar celo takrat ne bi prižiganje avtomobilskega motorja šteli za tvegano odločitev. Odločitve, ki jih lahko pripišemo neki stvari, bi morali takorekoč iznajti – na primer odločitev, da vožnje z avtomobilom ne bomo prepovedali. Drugače povedano, v akumulaciji učinkov odločitve, v dolgoročnih učinkovanjih, ni več odločitev, ki bi jih lahko identificirali, v nadkompleksnih in nič več zasledljivih vzročnih odnosih pogojev, ki bi lahko izzvali občutno škodo, ne da bi jih lahko pripisali odločitvam, čeprav je jasno, da brez določenih odločitev do takšne škode ne bi moglo priti.⁵⁶ Odločitve lahko pripisujemo določenim dejavnikom le, če si lahko predstavljamo izbiro med alternativami in o njej tudi domnevamo, ne glede na to, ali je oseba, ki odloča, v posameznih primerih videla riziko in alternativo ali pa ne.

Če v okviru teh omejitev sprejmemo tak pojem rizika, potem ta pojem ne označuje dejstva, ki obstaja neodvisno od tega, ali jo sploh kdo opazuje in kdo jo opazuje. Odprto še vedno ostaja, ali naj na nekaj gledamo kot na riziko ali kot nevarnost, in če želimo vedeti, za kaj v določenem primeru gre, moramo opazovalca opazovati in se, če je potrebno, poglobiti v teorije o pogojenosti njegovega opazovanja. Obe strani razlikovanja je mogoče, pa čeprav v danih družbah z različno stopnjo verjetnosti, uporabiti za še neznanu škodo, na primer za možnost, da bo potres podrl hiše in ubil ljudi, da nas bodo prizadele avtomobilske nesreče ali bolezni, da zakon ne bo potekal v harmoniji ali pa da bomo zvedeli kaj, česar v prihodnosti ne bomo mogli uporabiti. Za ekonomsko oko lahko škoda obstaja že, če ni določenih prednosti, zaradi katerih smo se za investicijo sploh odločili. Na primer: kupili smo avto na dizelski pogon, kmalu zatem pa se davek na to gorivo poveča. Načeloma bi se lahko s pravilno odločitvijo izognili vsakršni škodi in jo tako pripisali kot riziko, lahko bi se izselili s potresnega območja, ne bi vozili avtomobila, se ne bi poročili itd. In tudi če se prednosti, ki jih pričakujemo, ne uresničijo, pade najprej celotna prihodnost pod dihotomijo rizika in nevarnosti. Te pojme lahko obravnavamo kot *stvarno poljubno generalizirane*. Lahko pa pride do skrajnih primerov. Nevarnost padca meteorja s katastrofalnimi posledicami je primer, katerega verjetnost podcenjujemo le zato, ker proti njemu ne moremo ničesar ukreniti. Primer nas poleg tega uči tudi, da sodobna družba gleda na nevarnosti kot na rizike in jih le kot rizike jemlje resno. Kakorkoli že, pa lahko iz vsakega interesa naredimo dihotomijo, če ga le opazujemo. Problem, do katerega nas

na Maxxa Webra) kot tudi na raziskovanje v smislu geštaltizem o zaznavanju vzročnih povezav. Glej predvsem Fritz Heider, The Psychology of Interpersonal Relations, New York 1958, in tudi Felix Kaufmann, Metodologija socialnih znanosti (Methodologie der Sozialwissenschaften), Dunaj 1936, čigar pomembne izpeljave o pripisovanju (str. 181) niso našle mesta v angleški izdaji (1944) in so zato ostale brez učinka. (Heider jih je prav gotovo poznal.)

⁵⁶ Wolfgang Bonß, *Negotovost in družba – argumenti za sociološko raziskovanje rizika (Unsicherheit und Gesellschaft – Argumente für eine soziologische Risikoforschung)*, Ms. nov. 1990, govori v povezavi s tem o nevarnostih drugega reda.

pripelje tema rizika, se zato zdi, da ni v stvarni dimenziji. Veliko bolj je izrazit – kot želimo tudi izdatno pokazati – v odnosu med časovno dimenzijo in družbeno dimenzijo.

Če nazadnje primerjamo še enkrat obe obliki riziko/varnost in riziko/nevarnost, lahko že iz tega izpeljemo pomembno uvidenje, čigar opazovanje javne diskusije na temo rizika odvzema veliko nepotrebne in bi mu lahko pomagalo do elegantnejše oblike. Za obe razlikovanji velja: *ravnanja brez rizika ni*. Za eno obliko velja, da ni nobene absolutne varnosti, za drugo obliko pa, da rizikov, če se že odločamo, ne moremo preprečiti, kajti tisti, ki v nepreglednem ovinku kljub spodbujanjem ne prehiteva, je izpostavljen riziku, da ne bo tako hitro prišel naprej, kot bi lahko, če nasproti ne bi prišel noben avto. Lahko računamo, kot hočemo, in v nekaterih primerih lahko celo pridemo do jasnih rezultatov. Vendar to je le pomoč pri odločanju in še ne pomeni, da se bomo, če se bomo sploh odločili, riziku lahko izognili. In v sodobnem svetu je samoumevno tudi neodločanje o odločitvi.

Če ni odločitev, ki bi bile zagotovljene brez rizika, moramo opustiti upanje (ki pa ga opazovalec prvega reda še vedno lahko goji), da bomo z več raziskovanja in znanja lahko prešli od rizika k varnosti. Izkušnje nas učijo ravno nasprotno: več ko vemo, toliko bolj se tudi zavedamo tistega, česar ne vemo, in toliko prej se zavest o riziku tudi izoblikuje. Bolj racionalno ko kalkuliramo in bolj kompleksno ko kalkulacijo izrazimo, toliko več izraznih oblik dobimo na vpogled glede gotovosti o prihodnosti in tako pridemo do rizika. Gledano s tega vidika torej ni naključje, da se je perspektiva rizika razvila paralelno z diferenciacijo znanosti. Sodobna družba rizika torej ni le rezultat zaznavanja posledic tehničnih realizacij, saj je podana že v izgradnji možnosti za raziskovanje in pa védenja samega.

IV.

Za konec tega poglavja je treba pogledati še problem *preprečevanja*, ki na način, ki ga je treba še natančneje definirati, posreduje med odločitvijo in rizikom.

Pod preprečevanjem je treba razumeti čisto splošno pripravlanje na negotove škode, pa naj bo verjetnost nastopa škode ali pa višina škode še tako majhna. Preprečevanja se lahko poslužujemo tako v primeru nevarnosti kot tudi v primeru rizika. Tudi za nevarnosti, ki jih ne moremo pripisati lastnemu odločanju, se lahko oborožimo. Vadimo lahko v uporabi orožja, shranimo določene denarne rezerve za nujne primere ali pa se obrnemo na prijatelje in jih prosimo za pomoč. Takšne varnostne strategije pa tečejo istočasno. So splošno motivirane glede na negotovosti poteka življenja na tem svetu.

Če pa gre za rizike, je situacija v pomembnih ozirih drugačna, kajti tukaj vpliva preprečevanje na pripravljenost za riziko in s tem tudi na pogoje nastopa škode. Prej smo se pripravljene spustiti v proces z negotovim izidom, če imamo določeno pravno zaščito. Če seizmološko gledano obstajajo dokaj varni načini gradnje, se bomo prej odločili za gradnjo na območju, ki ni potresno ogroženo. Banka bo z večjo pripravljenostjo dodelila kredit, če se ji lahko v zameno ponudi varščina. Za izbiro lokacije jedrskega objekta so možnosti hitrega evakuiranja prebivalstva (na tem je pogorel poskus na Long Islandu) zelo pomemben dejavnik. Toda krog zmanjšanja in povečevanja rizika, ki je pogojen z dejavniki pripravljenosti, sega daleč izven tega. Kot vemo iz raziskav o obnašanju menedžerjev do rizika, so ti neredko nagnjeni k precenjevanju svojega nadzora nad potekom morebitnih škodljivih smeri razvoja ali pa se celo opogumljajo z zavračanjem danih podatkov in s priskrbo drugih, ugodnejših ocen. Z drugimi besedami, aktivno gremo v iskanje potrditev za domnevo, da lahko potek nadziramo.

Takšno obnašanje lahko opišemo tudi kot strategijo za porazdelitev rizika. Prvi riziko odločitev blaži, dopolnjuje in slabi drugi riziko, toda ker je ta drugi riziko tudi riziko, lahko prvega tudi poveča. Brezmenilni in pa razbremenilni riziko lahko obstaja že s tem, da se mu je popolnoma nepotrebno izogniti: dan za dnem se lahko podimo skozi gozd, da bi ostali zdravi, in pri tem strmoglavimo z letalom. Ali pa se preprečevanje izkaže za vzročno neučinkovito, ali pa je bila le koristna opogumljajoča fikcija. Riziki, ki odganjajo riziko, ostanejo še zmeraj riziko.

Prvotni riziki so prav tako kot riziki preprečevanja riziki, v obeh primerih pa se pokažejo problemi ocenitve in sprejema rizika. Toda vzajemna odvisnost stanje stvari zaplete in ga nato ni več mogoče napovedati. Lahko se izkaže za dobro, da riziko preprečevanja vidimo drugače, in ga rade volje sprejmemo, saj služi kot zavarovanje proti primarnemu riziku. Iščemo in najdemo riziko v obliki alibija. Poznamo rizike, ki so povezani s tehničnimi napeljavami, in se zato toliko bolj zanesemo na ljudi, ki so nameščeni za nadzor teh rizikov. Ali pa za redundantnost druge vrste.

Navsezadnje ima tukaj obravnavani problem tudi politično stran. Za politično oceno sprejemljive in dovoljene rizike igrajo varnostna tehnologija ter vse druge naprave, ki služijo zmanjšanju verjetnosti nastanka škode ali pa zmanjšanju škode v primeru nesreč: pomembna vloga, manevrski prostor pogajanj pa bo najverjetneje bolj na tem področju kot pa v razhajanju mnenj o primarnem riziku. Toda prav s tem se politika poda na spolzko področje. Ni namreč izpostavljena le običajnim precenjevanjem in podcenjevanjem rizikov, ki spravljajo v pogon politizacijo tem, temveč tudi popačenostim, ki nastanejo s tem, da imamo primarni riziko za takega, da ga lahko nadziramo ali pa ne, kar drži glede

na to, kakšen rezultat si želimo. Vsako vrednotenje rizika je in bo povezano s kontekstom. Ne psihološko in ne v skladu s prevladujočimi družbenimi pogoji ni abstraktne nagnjenosti ali pa nenagnjenosti do rizika. Toda kaj se zgodi, ko je kontekst, ki naj bi pripeljal do ovrednotenja rizika, tudi sam riziko?

Navsezadnje moramo v tej povezavi in še posebej v politični perspektivi še enkrat osvetliti razlikovanje med rizikom in nevarnostjo. Pa tudi če gre le za nevarnosti v smislu naravnih nesreč, postane opustitev preprečevanja riziko. Očitno pa se lahko politično dosti lažje distanciramo od nevarnosti kot od rizikov – in to tudi takrat, ko naj bi bila verjetnost škode ali pa višina škode v primeru nevarnosti večja kot pa v primeru rizika; in domnevno celo neodvisno od vprašanja (kar je potrebno skrbno raziskati), kako zanesljivo določeno preprečevanje deluje v tem ali pa v drugem primeru in koliko bi stalo. Tudi če za obe vrsti situacij obstajajo možnosti preprečevanja, je lahko znova relevantno, ali se primarni riziko ovrednoti kot nevarnost ali pa pripiše kot riziko. Naj omenimo neki primer na Švedskem: politično je bilo bolj ustrezno večje število Laponcev evakuirati s helikopterjem, medtem ko so na njihovem ozemlju izvajali raketne poskuse; in to kljub temu, da je bila verjetnost obsega škode pri strmoglavljenju helikopterja veliko večja kot pa možnost, da bi na zelo redko poseljenem območju koga zadel košček rakete. Toda eno je bilo politično očitno štetu za riziko, drugo pa (in to zelo krivično) le za nevarnost.

Prevedla Katja Žumer